# 5.3. Способи судового захисту прав, свобод, інтересів особи від порушень з боку суб'єкта владних повноважень

## Право на судовий захист у адміністративному судочинстві

Право на судовий захист є однією з основоположних гарантій реалізації та охорони прав, свобод і законних інтересів особи у сфері публічно-правових відносин. У системі адміністративного судочинства це право забезпечує можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та відновлення порушених прав.

### Нормативна основа права на звернення до адміністративного суду

Основне процесуальне закріплення права на судовий захист міститься у статті 5 Кодексу адміністративного судочинства України.

*«Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи чи інтереси, і просити про їх захист.»* (ч. 1 ст. 5 КАС України)

Це положення визначає:

- універсальний характер права на звернення до суду;
- можливість оскарження будь-яких форм владної діяльності (рішення, дії, бездіяльності);
- спрямованість адміністративного судочинства на захист прав особи від публічної влади.

### Особи, які мають право на звернення до адміністративного суду

Правом на звернення до адміністративного суду наділені:

1. **Фізичні особи** – громадяни України, іноземці та особи без громадянства.
2. **Юридичні особи** – підприємства, установи, організації незалежно від форми власності.
3. **Суб'єкти владних повноважень** – у випадках, передбачених законом (наприклад, у компетенційних спорах або спорах між органами влади).

Право на звернення до суду виникає за наявності обґрунтованого переконання особи у порушенні її прав, свобод або законних інтересів.

### Форми порушення, які можуть бути предметом судового захисту

Адміністративне судочинство охоплює три основні форми можливого порушення:

1. **Рішення суб'єкта владних повноважень**

Це можуть бути:

- нормативно-правові акти;
- індивідуальні адміністративні акти.

2. **Дії суб'єкта владних повноважень**

Фактичні владні дії, які порушують права або інтереси особи.

3. **Бездіяльність суб'єкта владних повноважень**

Невчинення дій, які суб'єкт зобов'язаний був вчинити відповідно до закону.

### Зв'язок із завданням адміністративного судочинства

Право на звернення до суду є процесуальним механізмом реалізації основної мети адміністративного судочинства.

*«Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів … з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів … від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.»* (ч. 1 ст. 2 КАС України)

Таким чином, звернення до адміністративного суду є способом ініціювання судового контролю за законністю діяльності публічної влади.

### Значення права на судовий захист

Право на звернення до адміністративного суду забезпечує:

- доступ особи до правосуддя у публічно-правових спорах;
- можливість оскарження будь-яких проявів владної діяльності;
- відновлення порушених прав і законних інтересів;
- підвищення відповідальності суб'єктів владних повноважень за законність їх рішень і дій.

### Узагальнення

Отже, право на звернення до адміністративного суду є універсальною процесуальною гарантією захисту прав, свобод і законних інтересів особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Воно забезпечує доступ до правосуддя, ініціює судовий контроль за діяльністю публічної влади та створює правову основу для застосування передбачених законом способів судового захисту.

## Поняття та система способів судового захисту в адміністративному судочинстві

Ефективність судового захисту у публічно-правових відносинах залежить не лише від можливості звернення до суду, але й від правильного визначення способу захисту порушеного права. Спосіб судового захисту визначає характер судового втручання, межі розгляду справи та зміст судового рішення.

### Поняття способу судового захисту

**Спосіб судового захисту** – це передбачений законом процесуальний засіб впливу суду на суб'єкта владних повноважень, спрямований на:

- відновлення порушених прав, свобод чи інтересів особи;

- припинення протиправної поведінки;
- усунення її наслідків;
- запобігання подальшим порушенням.

Спосіб захисту безпосередньо пов'язаний із характером порушення та визначається позивачем у позовних вимогах.

Нормативною основою системи способів судового захисту є стаття 5 КАС України.

**Законодавче закріплення системи способів захисту**

*«Суд може захистити права, свободи та інтереси особи у спосіб, визначений законом або договором.»* (ч. 2 ст. 5 КАС України)

*«У разі якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права, свободи чи інтересу особи, суд відповідно до викладених у позовній заяві вимог може визначити такий спосіб захисту, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист.»* (ч. 2 ст. 5 КАС України)

Ці положення свідчать про:

- відкритий характер системи способів захисту;
- орієнтацію адміністративного судочинства на ефективне відновлення прав;
- можливість суду обрати спосіб захисту, який найбільш повно відповідає характеру порушення.

**Система способів судового захисту**

Система способів судового захисту в адміністративному судочинстві включає:

1. **Способи, прямо передбачені КАС України**

Вони визначені у частині першій статті 5 КАС України

2. **Інші способи захисту, що не суперечать закону**

Суд може застосувати інший спосіб захисту, якщо:

- він випливає із характеру порушення;
- забезпечує реальне поновлення прав;
- не виходить за межі повноважень суду.

**Зв'язок способу захисту з предметом адміністративного позову**

Спосіб захисту визначає:

- **предмет позову** – матеріально-правову вимогу до суду;
- **межі судового розгляду**;
- **зміст судового рішення**.

Відповідно до принципу диспозитивності, суд розглядає справу в межах позовних вимог, але з урахуванням необхідності забезпечення ефективного захисту прав особи.

**Критерії ефективності способу захисту**

Обраний спосіб захисту повинен:

- відповідати характеру порушення;
- бути спрямованим на реальне відновлення прав;
- забезпечувати усунення наслідків порушення;
- бути таким, що може бути виконаний;
- не суперечити закону.

Якщо обраний позивачем спосіб не забезпечує ефективного захисту, суд може визначити інший спосіб, який відповідає вимогам закону.

**Значення системи способів судового захисту**

Система способів судового захисту забезпечує:

- гнучкість адміністративного судочинства;
- можливість реагування на різні форми порушень з боку публічної влади;
- реальне, а не формальне поновлення прав;
- підвищення ефективності судового контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень.

**Узагальнення**

Отже, способи судового захисту в адміністративному судочинстві становлять систему процесуальних засобів, спрямованих на відновлення порушених прав особи у публічно-правових відносинах. Вони визначають характер судового втручання, межі розгляду справи та зміст судового рішення і повинні забезпечувати ефективний захист прав, свобод та інтересів особи.

# Основні способи судового захисту (відповідно до статті 5 КАС України)

Основні способи судового захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин визначені частиною першою статті 5 Кодексу адміністративного судочинства України. Їх застосування залежить від характеру порушення та змісту спірних правовідносин.

*«Суд може захистити права, свободи та інтереси особи шляхом:*

1. *визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи його окремих положень;*
2. *визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи його окремих положень;*
3. *визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними;*
4. *визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною;*
5. *зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії;*
6. *зобов'язання суб'єкта владних повноважень утриматися від вчинення певних дій;*
7. *встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень;*

8. *прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1–7 цієї частини, та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, завданої його протиправними рішеннями, діями або бездіяльністю.» (ч. 1 ст. 5 КАС України)*

**Визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта**

Цей спосіб застосовується у випадках, коли порушення прав особи спричинене нормативно-правовим актом.

Його зміст полягає у:

- встановленні судом невідповідності акта закону чи іншому нормативному акту вищої юридичної сили;
- визнанні акта або його окремих положень протиправними;
- втраті ним чинності (повністю або частково).

Практичне значення:

- усунення нормативної підстави для порушення прав;
- поширення наслідків рішення на невизначене коло осіб;
- припинення подальшого застосування незаконного акта.

**Визнання протиправним та скасування індивідуального акта**

Це один із найбільш поширених способів захисту.

Застосовується, коли:

- порушення прав пов'язане з конкретним адміністративним актом;
- акт прийнято з порушенням закону, повноважень або процедури.

Суд:

- встановлює протиправність акта;
- скасовує його повністю або частково.

Наслідком є:

- припинення юридичної сили акта;
- відновлення правового становища особи.

**Визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними**

Застосовується у випадках, коли порушення прав спричинене фактичними діями органу влади або його посадових осіб.

Такий спосіб має значення для:

- фіксації факту порушення;
- створення підстав для усунення наслідків;
- можливого відшкодування шкоди.

**Визнання бездіяльності протиправною**

Бездіяльність полягає у невчиненні суб'єктом владних повноважень дій, які він був зобов'язаний вчинити.

Суд встановлює:

- наявність обов'язку діяти;
- факт його невиконання;
- протиправність такої бездіяльності.

Практично цей спосіб часто поєднується із зобов'язанням вчинити певні дії.

**Зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії**

Застосовується у випадках, коли:

- орган влади ухиляється від виконання свого обов'язку;
- необхідно відновити порушене право шляхом активної поведінки відповідача.

Суд може зобов'язати:

- прийняти рішення;
- видати документ;
- здійснити реєстрацію;
- виконати інші дії, передбачені законом.

**Зобов'язання утриматися від вчинення певних дій**

Цей спосіб спрямований на:

- припинення протиправної поведінки;
- запобігання майбутнім порушенням.

Застосовується, якщо суб'єкт владних повноважень:

- вчиняє або має намір вчинити незаконні дії;
- перевищує свої повноваження.

**Встановлення наявності або відсутності компетенції**

Цей спосіб застосовується переважно у:

- компетенційних спорах;
- спорах між суб'єктами владних повноважень.

Суд визначає:

- чи має орган відповідні повноваження;
- чи здійснюються вони в межах компетенції.

Його значення полягає у запобіганні перевищенню владних повноважень.

**Відшкодування шкоди, завданої протиправними рішеннями, діями або бездіяльністю**

Суд може одночасно:

- визнати рішення, дію або бездіяльність протиправними;

- стягнути з суб’єкта владних повноважень кошти на відшкодування шкоди.

Цей спосіб забезпечує:

- повне відновлення порушених прав;
- компенсацію матеріальних втрат;
- підвищення відповідальності органів публічної влади.

**Узагальнення**

Отже, стаття 5 КАС України передбачає систему універсальних способів судового захисту, які дозволяють суду реагувати на різні форми порушень з боку суб’єктів владних повноважень. Їх правильний вибір забезпечує ефективне поновлення порушених прав, припинення протиправної діяльності та усунення її наслідків.

## Особливості поєднання кількох способів судового захисту в одному адміністративному позові

У практиці адміністративного судочинства порушення прав особи з боку суб’єкта владних повноважень нерідко має комплексний характер. У зв’язку з цим ефективний судовий захист часто потребує застосування не одного, а кількох способів захисту одночасно. Кодекс адміністративного судочинства України допускає можливість поєднання кількох позовних вимог, якщо вони взаємопов’язані та спрямовані на повне відновлення порушених прав.

**Нормативна основа поєднання позовних вимог**

Можливість об’єднання кількох вимог випливає із положень КАС України щодо предмета позову та меж судового розгляду.

*«Суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог.»* (ч. 2 ст. 9 КАС України)

Оскільки позивач самостійно визначає зміст позовних вимог, він може заявити кілька способів захисту, якщо вони:

- випливають з одних і тих самих правовідносин;
- спрямовані на захист одного права або пов’язаних прав;
- не суперечать один одному.

**Найбільш поширені поєднання способів захисту**

У практиці адміністративного судочинства найчастіше поєднуються такі вимоги:

1. **Визнання індивідуального акта протиправним та його скасування + зобов’язання вчинити певні дії**

Наприклад:

- скасування рішення про відмову;
- зобов’язання повторно розглянути заяву;
- зобов’язання прийняти відповідне рішення.

2. **Визнання бездіяльності протиправною + зобов’язання вчинити дії**

Це класична модель захисту у випадках невиконання органом своїх обов'язків.

3. **Визнання дій протиправними + відшкодування шкоди**

Застосовується, якщо протиправні дії спричинили матеріальні втрати.

4. **Визнання нормативно-правового акта нечинним + інші вимоги**

Наприклад, щодо застосування такого акта до конкретної особи.

**Умови допустимості поєднання вимог**

Поєднання кількох способів захисту є допустимим за наявності таких умов:

- **єдність предмета спору** – вимоги повинні стосуватися одного правовідношення;
- **взаємозв'язок вимог** – їх спільний розгляд сприяє повному вирішенню спору;
- **відсутність суперечностей між вимогами**;
- **підвідомчість та підсудність усіх вимог одному адміністративному суду**.

Якщо ці умови не дотримані, суд може відмовити у відкритті провадження в частині вимог або запропонувати їх роз'єднання.

**Значення правильного формулювання комплексних вимог**

Поєднання кількох способів захисту дозволяє:

- забезпечити повне відновлення порушених прав;
- уникнути необхідності повторного звернення до суду;
- підвищити ефективність судового захисту;
- усунути не лише формальні, а й фактичні наслідки порушення.

Водночас неправильне формулювання позовних вимог може призвести до:

- відмови у задоволенні позову;
- часткового задоволення вимог;
- необхідності повторного звернення до суду.

**Узагальнення**

Отже, адміністративне судочинство допускає поєднання кількох способів судового захисту в одному позові, якщо такі вимоги взаємопов'язані та спрямовані на повне поновлення порушених прав. Комплексний характер позовних вимог є важливою процесуальною гарантією ефективного судового захисту та дозволяє усунути всі правові наслідки протиправної діяльності суб'єкта владних повноважень.

# Відшкодування шкоди як спосіб судового захисту в адміністративному судочинстві

Одним із важливих способів судового захисту прав особи у публічно-правових відносинах є відшкодування шкоди, завданої протиправними рішеннями, діями або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень. Цей спосіб спрямований на повне

відновлення майнового становища особи та забезпечує компенсацію негативних наслідків незаконної діяльності органів публічної влади.

**Нормативна основа**

Можливість заявлення вимог про відшкодування шкоди передбачена Кодексом адміністративного судочинства України.

*«Адміністративні суди розглядають справи щодо відшкодування шкоди, завданої фізичним або юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень, якщо такі вимоги заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір.»* (ч. 1 ст. 21 КАС України)

Крім того, стаття 5 КАС України передбачає можливість поєднання вимоги про відшкодування шкоди з іншими способами захисту.

**Умови розгляду вимог про відшкодування шкоди**

Адміністративний суд розглядає вимоги про відшкодування шкоди за наявності таких умов:

1. **Наявність публічно-правового спору**

Вимога про відшкодування шкоди повинна бути пов'язана з оскарженням рішення, дії або бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

2. **Поєднання з основною адміністративною вимогою**

Як правило, позивач одночасно заявляє вимоги про:

- визнання рішення, дії або бездіяльності протиправними;
- скасування акта або зобов'язання вчинити певні дії;
- стягнення шкоди.

3. **Причинний зв'язок**

Шкода повинна бути безпосередньо спричинена протиправною діяльністю суб'єкта владних повноважень.

**Види шкоди, що підлягають відшкодуванню**

У порядку адміністративного судочинства можуть відшкодовуватися:

- **майнова шкода** (реальні збитки, втрачений дохід);
- **моральна шкода**, якщо вона завдана незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю.

При цьому питання підстав та розміру відповідальності вирішуються з урахуванням положень цивільного законодавства.

**Особливості процесуального розгляду**

Важливими особливостями є:

- якщо вимога про відшкодування шкоди заявлена **окремо**, без вимоги вирішити публічно-правовий спір, така справа може підлягати розгляду за правилами цивільного або господарського судочинства;
- адміністративний суд спочатку встановлює **протиправність** рішення, дії або бездіяльності;

- лише після цього вирішується питання про наявність шкоди, її розмір та причинний зв’язок.

### Значення цього способу захисту

Відшкодування шкоди забезпечує:

- повне поновлення порушених прав особи;
- компенсацію негативних майнових та немайнових наслідків;
- підвищення відповідальності суб’єктів владних повноважень;
- стимулювання законної та обґрунтованої діяльності органів публічної влади.

### Узагальнення

Отже, відшкодування шкоди є самостійним способом судового захисту в адміністративному судочинстві, який застосовується у разі завдання особі матеріальних або моральних збитків незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб’єктів владних повноважень. Його поєднання з основними адміністративними вимогами забезпечує комплексне та ефективне відновлення порушених прав.

## Значення правильного вибору способу судового захисту

Правильний вибір способу судового захисту є необхідною умовою ефективного відновлення порушених прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин. Від змісту позовних вимог залежить обсяг судового розгляду, характер судового рішення та можливість реального поновлення порушеного права.

### Вплив способу захисту на межі судового розгляду

В адміністративному судочинстві діє принцип диспозитивності, відповідно до якого суд розглядає справу в межах заявлених вимог.

*«Суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою … в межах позовних вимог.»* (ч. 2 ст. 9 КАС України)

Це означає, що:

- суд не може вийти за межі предмета позову;
- спосіб захисту визначає, які питання підлягають дослідженню;
- від правильності формулювання вимог залежить результат судового розгляду.

### Забезпечення ефективного відновлення порушених прав

Спосіб захисту повинен відповідати характеру порушення. Зокрема:

- якщо порушення пов’язане з незаконним актом – доцільним є його скасування;
- у разі невчинення обов’язкових дій – необхідно вимагати зобов’язання вчинити дії;
- якщо протиправні дії спричинили шкоду – слід поєднувати вимоги з її відшкодуванням.

Неправильний вибір способу захисту може призвести до ситуації, коли навіть у разі встановлення протиправності порушене право фактично не буде відновлено.

### Можливість визначення судом ефективного способу захисту

Законодавство орієнтує адміністративне судочинство на досягнення ефективного результату.

*«У разі якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту … суд … може визначити такий спосіб захисту, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист.»* (ч. 2 ст. 5 КАС України)

Це положення:

- дозволяє суду обрати оптимальний спосіб відновлення прав;
- забезпечує гнучкість адміністративного судочинства;
- спрямовує суд на реальне, а не формальне вирішення спору.

### Значення для виконання судового рішення

Правильно обраний спосіб захисту забезпечує:

- можливість реального виконання судового рішення;
- усунення правових наслідків порушення;
- запобігання повторним порушенням з боку суб'єкта владних повноважень.

Натомість невизначені або неправильно сформульовані вимоги можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення.

### Узагальнення

Отже, правильний вибір способу судового захисту визначає межі судового розгляду, зміст судового рішення та можливість фактичного відновлення порушених прав. Він є ключовою умовою ефективності адміністративного судочинства та реалізації завдання судового захисту у публічно-правових відносинах.

### Короткий підсумок

Способи судового захисту в адміністративному судочинстві становлять систему процесуальних засобів, спрямованих на відновлення порушених прав, свобод та інтересів особи у відносинах із суб'єктами владних повноважень. Вони визначені статтею 5 Кодексу адміністративного судочинства України та охоплюють визнання протиправними нормативних і індивідуальних актів, дій або бездіяльності, зобов'язання вчинити або утриматися від вчинення дій, встановлення компетенції, а також відшкодування завданої шкоди.

Система способів захисту має відкритий характер і спрямована на забезпечення ефективного поновлення порушених прав. Можливість поєднання кількох способів в одному позові дозволяє усунути всі наслідки протиправної діяльності суб'єкта владних повноважень. Правильний вибір способу захисту визначає межі судового розгляду, зміст судового рішення та забезпечує реальність і повноту судового захисту.